

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 1985

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΟΥΚΑ ΜΟΥΣΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ.— «L'Occio - Padova» 1696, ἤτοι αἱ Κρητικαὶ Ἀναμνήσεις τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ Παπαδόπολι, ὑπὸ Ἰωάννου Σκουλά*, διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Διον. Ζακυθηνοῦ.

Ι. Διελθὼν εἰς Βενετίαν τὸ θέρος τοῦ 1965 ὡς φιλοξενούμενος ἐπιστήμων τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου, εἶχα τὴν ἐπίζηλον εὐκαιρίαν νὰ διεξέλθω εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς ἐρεῦνης ἀφορώσης κυρίως εἰς τὸ ἰσχυσάν εἰς Κρήτην ἐπὶ ἐνετοκρατίας δίκαιον, διαφόρους κώδικας ἐκ τῶν τῆς συλλογῆς τῆς βιβλιοθήκης Correr ἀναφερομένους εἰς τὴν Κρήτην τῆς ἐν λόγῳ περιόδου. Οὕτω πως περιῆλθεν εἰς χεῖρας μου ἀποσπάσας εἰδικώτερον τὴν προσοχὴν μου καὶ ὁ παρὼν χειρόγραφος κῶδιξ φέρων ἔνδειξιν κατατάξεως Museo Civico e Raccolta Correr, Provenienza Paravia, Collocamento prov. div. 122 A/B.

Τὸ ἔργον εἶναι δίτομον ἐκ χάρτου, ἐκάστου τόμου φέροντος εἰς τὴν ράχιν τὸν γενικὸν τίτλον *Memorie della Guerra di Candia*, σχήματος μικροῦ ὀγδόου καὶ διαστάσεων 20 × 18 cms, ἀνῆκε δέ, ὡς ἐλέχθη, πρὶν ἢ περιέλθῃ εἰς Correr, εἰς τὴν ἰδιωτικὴν βιβλιοθήκην Paravia. Μολονότι δὲν δίδεται τὸ κύριον ὄνομα τοῦ πρώην κατόχου, εἰκάζω ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου ἐκείνου Pier Alessandro Paravia, διατελέσαντος καθηγητοῦ τῆς ρητορικῆς εἰς Τουρῖνον. Εἰς τὸ μουσεῖον Correr διαφυλάσσεται ἄλλωστε καὶ μέρος τῆς προσωπικῆς του ἀλληλογραφίας.

Ὁ κῶδιξ εἶχεν ἐξετασθῆ, ὡς φαίνεται, παλαιότερον, εἰς ἐποχὴν πρὸ ἐκατὸν ἐτῶν ἢ καὶ περισσότερον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ ἐνετοῦ ἱστοριοδίφου καὶ συλλέκτου χει-

* JEAN SKOULAS, «L'Occio - Padova 1696», ou les souvenirs crétois de Jean Comminos Papadopoli.

ρογράφων Emmanuele Antonio Cicogna, εις τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ κάτωθι ἰδιοχειρῶς τεθεῖσα σημείωσις:

«Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἐγεννήθη εἰς Χάνδακα περὶ τὸ ἔτος 1618, ὅπερ προκύπτει ἐκ φύλλου 25v, ὅπου ἀφηγούμενος τὴν περίπτωσιν τοῦ Zorzi Fradello, καρτομηθέντος διὰ τελεσθέντα ἀδικήματα, ἀναφέρει ὅτι ἐνθυμεῖται τὰ γεγονότα παρ' ὅλον ὅτι ἦτο ἡλικίας ὀκτῶ ἕως ἑννέα ἐτῶν, εἶναι δὲ γνωστὸν ἄλλοθεν ὅτι ὁ Φραδέλλος οὗτος ἐξετελέσθη ἐν ἔτει 1628».

Περιέχει τὸ χειρόγραφον ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις μολονότι γεγραμμένον εἰς ὕφος τραχὺ (rozzo).

Εἰς φύλλον 213^r ἐπὶ τοῦ δευτέρου τόμου ἀφηγεῖται ὁ συγγραφεὺς τὰς προσωπικὰς του περιπετείας — ἐννοεῖ δὲ φυσικὰ τὴν μετὰ τὴν κατάληψιν ἔξοδον καὶ περιπλάνησιν τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς οἰκογενείας του εἰς τὴν ξένην, μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἐγκαταστάσεώς των εἰς Πάδοβαν.

Ὁ κῶδιξ παρέμεινεν, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, τελικῶς ἀνέκδοτος, οὔτε εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ ἰδίου Cicogna ἀλλ' οὔτε καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν τοῦ Soranzo περιλαμβανόμενος.

Ἐτη μετὰ ταῦτα ὁ καθ. Giuseppe Gerola, ἐρευνήσας μετὰ τῶν συνεργατῶν του ἐξαντλητικῶς βιβλιοθήκας καὶ ἀρχεῖα — ἔχνη τῆς προκαταρκτικῆς καὶ συλλεκτικῆς αὐτῆς ἐργασίας τοῦ G. ἀνευρίσκει ἀκόμη καὶ σήμερον ὁ ἀναδιφῶν τὰς buste τοῦ Κρατ. Ἀρχείου Βενετίας — πρὸς συλλογὴν στοιχείων διὰ τὰ ὑπὸ ἔκδοσιν τότε Monumenti Veneti, φαίνεται παραδόξως πως νὰ τὸν ἀγνοῇ, ἐνῶ ἀσφαλῶς ὡς πηγὴ θὰ τοῦ ἦτο χρήσιμος διὰ πλεῖστα ἐκ τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου του.

Ἀπεναντίας παραπέμπει καὶ χρῆσιν ἐπανειλημμένως ποιεῖται τῆς ὀλιγοσελίδου Descrizione τῆς ἐκδοθείσης ἄλλωστε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐν ἔτει 1908. Κατὰ μείζονα λόγον τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει δεδομένης τῆς σημασίας τοῦ ἀνακοινουμένου κώδικος καὶ διὰ τοὺς νεωτέρους τούτου Κρητολόγους, Ξανθουδίδη καὶ μεταγενεστέρους, τοὺς ἀσχοληθέντας καὶ ἀσχολουμένους μετὰ τὴν ἐνετοκρατίαν ἐν Ἑλλάδι ἢ τῇ ἀλλοδαπῇ, μέχρι καὶ σήμερον, οἵτινες ἅπαντες ἀγνοοῦσιν ὀλοσχερῶς τὸ χειρόγραφον.

II. Ὁ E. A. Cicogna πέραν τῆς προτασσομένης εἰς τὸ κείμενον Nota autografa δὲν φαίνεται νὰ ἡσχολήθη περισσότερον μετὰ τὸν κώδικα καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὸ πολὺ πλέον ἐνδιαφέρον θέμα τῆς διευκρινίσεως τῆς ταυτότητος τοῦ ἀνώνυμου παραμειναντος συγγραφέως. Στοιχεῖα ἐν τούτοις ἐπαρκῆ πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ταυτότητος ταύτης παρέχονται εἰς τὸ χειρόγραφον.

Ἐκ ff. 41^r καὶ 43^r πληροφοροῦμεθα πράγματι ὅτι ὁ συγγραφεὺς, Κρῆς ἐκ Χάνδακος, εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν συγγραφῆς τοῦ ἔργου — τῷ 1696 εἰς Πάδοβαν τῆς Ἰταλίας — δύο υἱούς, τὸν μὲν ἕνα Νικόλαον «... hora sr Abbate e professore

pubblico in questo famosissimo studio. . .), τὸν δ' ἕτερον Μιχαήλ «. . . hora dottore di legge. . .». 'Ομοίως δ' ἐπίσης ὅτι ἦτο τῇ κοινωνικῇ τάξει κατ' ἐλάχιστον φεουδάρχης, ἄλλως πως δὲν θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἡ συμμετοχὴ τόσον τοῦ πατρὸς ὅσον καὶ τοῦ υἱοῦ του Νικολάου εἰς τὴν Ghiostra Χάνδακος ὅπου μόνον φεουδάρχαι ἐγίνοντο δεκτοί. Εἰς fo. 147^r πράγματι δηλώνει οὗτος σαφῶς ὅτι τὸ ἔξωθι τῆς πόλεως χωρίον Ἀστρακοὶ ἀνῆκον εἰς τὰς ἰδιοκτησίας του. . .

Ἐξ ἀντιπαραβολῆς τῶν δεδομένων τούτων τοῦ κειμένου πρὸς ὅσα γνωρίζομεν διὰ τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς Ἱταλίαν μετὰ τὴν ἄλωσιν (1669) Κρήτας λογίους προκύπτει ὅτι κατὰ τὴν ἐνδιαφέρουσαν περίοδον — τὴν κυμαινομένην περίξ τοῦ ἔτους 1696, ἔτους χρονολογήσεως τοῦ κώδικος — ἐδίδασκε πράγματι εἰς Πάδοβαν Κανονικὸν Δίκαιον ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου 1688 μέχρι καὶ 1 Νοεμβρίου 1738 ὁ λίαν καὶ ἄλλοθεν γνωστὸς Νικόλαος Κομνηνὸς Παπαδόπολις ἐκ Χάνδακος, συγγραφεὺς μετέπειτα τῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου, εἰς τὸν ὅποιον εἶχε παραχωρηθῆ ἤδη ὑπὸ τοῦ δουκὸς Cosimo de Medici ἢ ἡγουμενεία τῆς Μονῆς S. Zenobio εἰς Mugello. Ὅτι ὁ ἀββᾶς Παπαδόπολις εἶχεν ἀδελφὸν νεώτερον ὀνομαζόμενον Μιχαήλ «. . . che aveva studiato diritto a Padova et esercitava l'avvocatura a Parenzo», πόλιν ἄλλωστε γινώριμον εἰς τὸν ἀναγνώστην τοῦ χειρογράφου ἐκ ff. 137^r καὶ 137^v, ὅπου ἀναφέρονται τὰ τῆς ἐκεῖ παραμονῆς τοῦ συγγραφέως μετὰ τῆς οἰκογενείας του. Πατὴρ δὲ τῶν ἀδελφῶν, ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν παρὰ Legrand ληξιαρχικῶν πράξεων, προκύπτει ὁ Ἰωάννης Παπαδόπολις, σύζυγος τῆς Agnese Μιχαήλ Πρικύ, ἀνεψιᾶς τοῦ γνωστοῦ διὰ τὸν περὶ Κρητικῶ Πολέμου «Θρῆνον», ἱατροῦ Ἀθανασίου Σκληροῦ — Νοτάριος καὶ Σекреτάριος τῆς Δουκικῆς Καγκελλαρίας τοῦ Χάνδακος. Οὗτος εἶναι ὁ ἀναζητούμενος συγγραφεὺς τοῦ διτόμου ἔργου PD 122 A/B τῆς βιβλιοθήκης Correr.

Εἰς κεφάλαιον περαιτέρω τοῦ πρώτου τόμου τοῦ κώδικος διανθίζεται ἡ ἐκεῖ ἀφήγησις περὶ τῆς θητείας καὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν ἐκάστοτε ἀποστελλομένων ἐκ τῆς Μητροπόλεως Προβλεπτῶν ἵππικοῦ εἰς Κρήτην, μετὰ περιγραφὴν τῶν χρησιμοποιουμένων παρ' αὐτῶ τεχνασμάτων καὶ μεθόδων δι' ἀπόσπασιν χρημάτων εἰς βάρος τῶν φεουδαρχῶν. Οἱ φεουδάρχαι ὡς ἐκ τῶν βαρυτάτων πολλακίς ὑποχρεώσεων τῆς Mostra — τῆς ἐπιθεωρήσεως ἵππικοῦ — ἐξηρτῶντο εὐθέως ἀπὸ τοὺς Προβλεπτὰς τούτους καὶ ἐπεζήτουν διὰ παντὸς τρόπον τὴν εὐνοίαν των. Χαρακτηριστικὴ καὶ εὐγλωττος ὄθεν ἡ παρουσία ἐν ἄλλοις καὶ τοῦ Ἰωάννου Δαπόντε Pronveditor della Cavalleria ὡς ἀναδόχου! εἰς τὴν βάπτισιν τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ συγγραφέως Νικολάου, προκύπτουσα ἀπὸ ληξιαρχικῆν πράξιν κατακεχωρισμένην εἰς τὴν βιβλιογραφίαν Legrand ἐνθ' ἄνωτ.

Ἐτι πρέπει νὰ σημειωθῆ, μετὰ τὴν εὑρεσιν τοῦ κώδικος καὶ τὴν ὑπόδειξιν παρ' ἡμῶν τοῦ συγγραφέως, εἰς ἔρευναν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου Συρακου-

σῶν εἰς Ἑνωμ. Πολιτείας ἀνεκαλύφθη ἕτερον ἀντίγραφον τοῦ δευτέρου τόμου — περὶ τοῦ ὁποίου ὀμιλοῦμεν ἀκολούθως — τοῦ κώδικος *Correr*, αὐτὴν τὴν φορὰν ἐνυπογράφου καὶ μὲ τὴν ἐνδειξὴν τοῦ συγγραφέως ἐν τέλει τοῦ κειμένου σαφεστάτην: Ἰωάννης Παπαδόπουλος (=Giovanni Papadopulo).

III. Ὁ πρῶτος μόνον ἐκ τῶν δύο τόμων τοῦ κώδικος ἔχει οἰανδήποτε σχεσιν πρὸς τὴν περιγραφὴν τῆς Κρήτης καὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καθ' ἡμέραν ζωῆς, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἀναφέρεται ἀπλῶς, κατὰ τὸ προηγούμενον ὁμοίων ἀφηγήσεων, εἰς ἐξιστόρησιν τῶν γνωστῶν γεγονότων τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου, συμφῶνως ἄλλωστε καὶ πρὸς τὸν γενικὸν τίτλον τοῦ ἔργου *Memorie della guerra di Candia*. Μολονότι μὲ τὸν τόμον αὐτὸν δὲν ἠσχολήθη σχεδὸν καθόλου, δὲν δύναμαι νὰ ἀποκλείσω τὸ ἐνδεχόμενον νὰ περιέχη προσθέτως ἐν παρεμβάσει καὶ αὐτὸς πληροφορίας λίαν ἐνδιαφερούσας καὶ γενικῶς ἀγνώστους περὶ τῶν πολεμικῶν γεγονότων, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γνωστῆς ἤδη ιδιότητος τοῦ συγγραφέως ὡς δουκικοῦ *Σεκρεταρίου Χάνδακος* καὶ ὅσων ἀναφέρει εἰς *foglio 156^v* «. . .che ben mi sono in memoria τὰ γεγονότα δηλ. ἰδίᾳ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολέμου per esser passate per le mie mani molte cose pubbliche segrete. . .».

Ὁ εἰδικώτερος τίτλος τοῦ παρόντος πρώτου τόμου εἶναι, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ προλόγου, *l'occio* (=l'ozio), ἔχει δὲ γραφῆ εἰς ἀσύνηθες ἐνετικὸν ἰδίωμα, ὅπερ ὁ ἔμπειρος εἰς τὰ τῆς γλώσσης ἐνετολόγος *Cicogna*, ἐνετὸς ὁ ἴδιος, εὐρίσκει ὡς *trazzò* (*rozzo*).

Ὁ ΙΚΠ ὠθήθη, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν συγγραφὴν τῶν περὶ πολέμου ἀπομνημονευμάτων του, ἐξ ἀναλόγων περιπτώσεων ἄλλων Κρητῶν, ἴσως δὲ καὶ τοῦ ἐξ ἀγκιστείας συγγενοῦς του Ἀθανασίου Σικληροῦ, ἐπιθυμῶν ὅμως νὰ γράψῃ εἰς τὴν ἰταλικήν, μὴ διαθέτων δὲ τὴν ἀναγκαίαν ἀκαδημαϊκὴν κατάρτισιν, αἰσθάνεται ἐπανειλημμένως τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπεθυμίση οἶονεὶ ἀπολογούμενος καὶ νὰ προειδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν ἀναγνώστην προτάσσω ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἴνδικα τοῦ βιβλίου *indice di questo libro con penna rozza*. Ἡτο φυσικὸν δὲ ἄλλωστε γράφων εἰς πνευματικὸν κέντρον περιωπῆς ὡς ἡ Πάδουα καὶ περιστοιχούμενος ἀπὸ τὸ «λόγιον» περιβάλλον τοῦ υἱοῦ του νὰ κατέχεται ἀπὸ ὅμοιον δισταγμὸν καὶ ἀβεβαιότητα.

Δὲν παρίσταται, νομίζω, ἀνάγκη νὰ ὑποδειχθῇ ἰδιαιτέρα ἡ σημασία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, ἐνίοτε συναρπαστικόν, τοῦ ἀνακαλυφθέντος τούτου χειρογράφου τοῦ Μουσείου *Correr* Βενετίας. Ὁ συγγραφεὺς του, ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ προτασσομένου προλόγου, ἀπεσκόπησεν εἰς τὴν συγγραφὴν εἴδους τινὸς *curiosità*, ἐν προκειμένῳ *curiosità candiotte*, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν δύσπιστον ξένον ἀναγνώστην, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ὁποίου ἐπεθύμει νὰ διεγείρῃ καὶ χάριν τοῦ ὁποίου τὸ βιβλίον πρωτίστως ἐγράφη — δι' ὃ καὶ αἱ ἐπανειλημμένα εἰς τὸ κείμενον διαβεβαιώσεις περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων του.

Ἄλλ' ἡ μοναδικὴ ἀξία τοῦ κώδικος διὰ τὴν Κρήτην καὶ τὴν κρητολογικὴν ἐπιστήμην ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ τὴν μόνην, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, περίπτωσιν μιᾶς εὐθέως δεδομένης περιγραφῆς τῆς κρητικῆς ζωῆς οἰασθῆποτε περιόδου τῆς ἐνετοκρατίας. Καὶ ὅτι ἡ περιγραφή αὕτη δίδεται ἀπὸ γηγενῆ Κρηῖτα.

Εἶναι πράγματι γεγονός ὅτι εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς γνωστὰς περιπτώσεις, εἴτε ὁ ἀφηγούμενος συμβαίνει νὰ εἶναι ἐνετὸς καὶ δὴ διοικητικὸς ὑπάλληλος διὰ τινὰ μόνον χρόνον παραμείνας ἐν τῇ νήσῳ, εἴτε Κρῆς μὲν ἀλλ' ἀναφερόμενος εἰς τὴν ζωὴν τοῦ τόπου μόνον ἐμμέσως ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἄλλων ἄλλου ἐνδιαφέροντος ἀφηγήσεων, ὡς λόγου χάριν ὁ Μαρίνος Τζάνες. «Ἐέρομε πολὺ πιδ πραγματικὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ζοῦσαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὅμηρου ἢ τὴν ἐποχὴ τοῦ «Συμποσίου» παρὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἔβλεπαν τὴν «Ἐρωφίλη» στὸ θέατρο. . .» λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ Γ. Σεφέρης. Εἰς ἀλύψιν ἀκριβῶς τῆς ἀνάγκης ταύτης προϋνόησε διὰ τοῦ πρώτου τόμου τῶν ἀναμνήσεων τοῦ ὁ Ἰωάν. Κομνηνὸς Παπαδόπολις.

Μία ὀλόκληρος πράγματι καὶ ἐλάχιστα γνωστὴ σήμερον μεσαιωνικὴ πόλις προβάλλει ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐνώπιόν μας ἀπὸ τὰς σελίδας καὶ τὰς παραγράφους τοῦ χειρογράφου τῶν *Memorie* — τὸ περίφημον Κάστρον τῆς Κρήτης. Ὁ Χάνδακας ὅτε μὲν κύπτων εἰς τὰς ἐνασχολήσεις τῆς καθημερινῆς βιοπάλης, ὅτε δὲ παραδιδόμενος εἰς τὴν προπολεμικὴν του ἀμεριμνησίαν καὶ νοχέλειαν. Οἱ ἄρχοντες οἱ πληβεῖοι του, τὰ κάστρα, τὰ παλάτια, αἱ ἐκκλησίαι, αἱ ἐορταὶ του, ὁ θόρυβος τῆς ἀγορᾶς, ἡ ἄμιλλα εἰς τὴν *Ghiostra*, αἱ βραδυναὶ περιπλανήσεις εἰς τὰς στενὰς ρούγας, ὁ εὐθυμος καὶ πολύχρωμος κόσμος τοῦ Ἡρακλειώτικου *Carnevale*.

Μίαν συνοπτικὴν ἰδέαν τοῦ περιεχομένου τοῦ τόμου ἀποκομίζει ὁ μελετητῆς ἐκ τοῦ ἐν τέλει τοῦ χειρογράφου λεπτομεροῦς ἴνδικος.

R É S U M É

«L'OCCIO - PADOVA 1696», OU LES SOUVENIRS CRÉTOIS DE JEAN COMNINOS PAPADOPOLI

Présentation de l'œuvre inédite, en dialecte vénitien, intitulé "*L'Occio*" et écrit à Padoue, en 1696 par le Crétois Jean Comnène Papadopoli, qui fut secrétaire du duc de Candie avant 1669, et père de l'abbé et professeur bien connu Nicolas Comnène Papadopoli, auteur de l'"*Histoire de l'Université de Padoue*". Cette œuvre, en deux volumes, dont une copie est conservée dans

le Musée Correr de Venise (*Raccolta Correr, Proven. Div. 122 A/B*) et une autre (contenant seul le second volume) dans la bibliothèque de l'Université de Syracuse aux Etats-Unis, est consacrée à la vie quotidienne de Candie, au XVIIe siècle (vol. I) et à la guerre de Crète (1645 - 1669) contre les Turcs (vol. II). L'auteur, qui a vécu les événements, offre, dans le premier volume de son œuvre, des renseignements précieux et uniques concernant les divers aspects de la vie sociale et privée de la capitale crétoise (les fêtes, les représentations théâtrales, les tournois, la vie mondaine etc.), ce qui rend cette description d'une importance exceptionnelle.